

Het Orakel van Delphi, partijdig of neutraal?

De partijdigheid van het Orakel van Delphi tijdens conflicten.

Larissa Garthoff

5939968

29 maart 2019

BA-scriptie Geschiedenis

Begeleider: Floris van den Eijnde

Universiteit Utrecht

Inhoud

Abstract	2
Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Delphi in de Klassieke Wereld.....	7
§1.1 Het ontstaan van het Orakel van Delphi	7
§1.2 Orakel uitspraken.....	8
Hoofdstuk 2: Het Orakel van Delphi en de Peloponnesische Oorlog	11
§2.1 Delphi in de Peloponnesische Oorlog	11
§2.2 Uitspraken over de Peloponnesische Oorlog	13
§2.3 Kiest Delphi een kant in de Peloponnesische Oorlog?.....	17
Hoofdstuk 3: Het Orakel van Delphi en de Derde Heilige Oorlog	18
§3.1 Delphi in de Derde Heilige Oorlog.....	18
§3.2 Uitspraken over de Derde Heilige Oorlog	21
§3.3 Kiest Delphi een kant in de Derde Heilige Oorlog?.....	24
Conclusie	26
Bibliografie.....	28
Primaire bronnen:	28
Secundaire bronnen:	28

Abstract

Het Orakel van Delphi was in de Klassieke Periode het bekendste en meest invloedrijke heiligdom in de Griekse wereld. Het Orakel deed tijdens conflicten, zoals de Peloponnesische en de Derde Heilige Oorlog, uitspraken over het verloop van deze conflicten. Door deze uitspraken te analyseren en te contextualiseren wordt in dit onderzoek, met behulp van enkele concepten afkomstig uit het discours van internationale betrekkingen, aangetoond dat het Orakel voornamelijk uitspraken doet waarbij het eigenbelang voorop staat.

Inleiding

In de jaren na 355 voor Christus, tijdens de Derde Heilige Oorlog (356 tot 346 v. Chr.) stond de Phocische generaal Philomelos oog in oog met het Orakel van Delphi. De intentie van Philomelos was hoogstwaarschijnlijk om te vragen hoe hij het beste kon omgaan met de oorlog, maar doordat de Pythia weigerde gehoor te geven aan Philomelos, kon hij zijn vraag nooit stellen. Hij eiste dat de Pythia plaats zou nemen op de drievoet om zijn vraag te beantwoorden en een uitspraak te doen. De Pythia weigerde nogmaals, waarna Philomelos begon te dreigen en gewelddadig werd. Nog steeds niet zittend op de drievoet zei de Pythia: ‘Het is in jouw macht om te doen wat je wilt’.¹ Philomelos zag dit als een officiële uitspraak, liet een inscriptie maken en toonde aan iedereen dat hij het akkoord van de god Apollo had gekregen om te doen wat hij wilde. Hij zei hier niet bij dat het geen officiële uitspraak was.²

De Pythia wilde geen uitspraak doen, maar een opmerking die zij maakte werd wel gezien als een uitspraak van het Orakel. Dit deed het lijken alsof het Orakel van Delphi de kant van de Phociërs had gekozen, terwijl dit niet zo was. Het Orakel koos geen kant in de strijd en wilde neutraal blijven, al werd dit ten tijde van de uitspraak niet zo opgevat door de Griekse bevolking. Bovendien is het nog maar de vraag of het Orakel daadwerkelijk neutraal wilde blijven, niet alleen bij deze oorlog, maar ook tijdens andere conflicten.

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal: In hoeverre was het Orakel van Delphi partijdig tijdens oorlogen in de Klassieke Periode? De positie van het Orakel in deze periode zal geanalyseerd worden aan de hand van twee casussen, de Peloponnesische Oorlog (431 tot 404 v. Chr.) en de Derde Heilige Oorlog. Er is gekozen voor de Peloponnesische Oorlog omdat dit het grootste conflict uit de Klassieke Periode is. Daarnaast wordt de Derde Heilige Oorlog geanalyseerd omdat in dit conflict de stad Delphi, evenals het Orakel, een centrale rol hadden. In het eerste hoofdstuk zal het Orakel van Delphi als mediator in het algemeen centraal staan. Hoe is het Orakel van Delphi ontstaan en wat waren de verscheidene functies? Op welke manier staan die functies in relatie tot de mediërende rol van het Orakel? Vervolgens wordt in het tweede hoofdstuk de eerste casus naar voren gebracht: de Peloponnesische Oorlog. Wat was de precieze rol van het Orakel ten tijde van deze oorlog? In

---

¹ Diodorus Siculus, *Library*, vertaald door: C. H. Oldfather (Cambridge 1989)
[Http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0060.tlg001.perseus-eng1:16.27.1](http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0060.tlg001.perseus-eng1:16.27.1), 16.27.1, geraadpleegd op 24-3-2019.

² Joseph Fontenrose, *The Delphic Oracle: Its Responses and Operations with a Catalogue of Responses* (Berkeley 1978) 251.

hoeverre medieerde het Orakel tijdens de Peloponnesische Oorlog? Hierbij wordt gekeken naar de context van de Peloponnesische Oorlog en het Orakel van Delphi tijdens deze oorlog. Vervolgens worden de uitspraken die het Orakel deed met betrekking tot deze oorlog geanalyseerd om te zien of het Orakel medieerde of een kant koos. In het laatste hoofdstuk staat een tweede casus centraal: de Derde Heilige Oorlog. Hier wordt eveneens gekeken naar de context van dit conflict in combinatie met het Orakel. Daarbij worden de uitspraken die het Orakel heeft gedaan over en tijdens de oorlog onderzocht. Deze twee casussen representeren de rol van het Orakel van Delphi tijdens oorlogen in de Klassieke Periode.

De keuze om de partijdigheid van het Orakel van Delphi tijdens conflicten te onderzoeken, wordt gerechtvaardigd door het feit dat er over dit onderwerp nog geen onderzoek gedaan is. Verscheidene auteurs hebben de uitspraken van het Orakel uiteengezet, en daarbij eveneens hun eigen interpretatie van wat het Orakel ermee bedoelde.³ Eveneens hebben deze auteurs geschreven over het Orakel, en Delphi in het algemeen, tijdens conflicten, maar dit zijn ook meer uiteenzettingen dan analyses.

In dit onderzoek staat de mediërende rol van het Orakel van Delphi centraal. Hiermee wordt de positie van mediator bedoeld die het Orakel innam tijdens een conflict, waarbij het Orakel soms boven de vechtende partijen stond en soms tussen hen in. In deze mediërende rol verstrekte het Orakel adviezen om het conflict te temperen, uit de weg te gaan, het eigenbelang te behouden of een combinatie van deze opties.

Tevens zullen begrippen en termen gebruikt worden die in relatie staan tot het Orakel van Delphi en de oorlogen. Een Amphictionie is een alliantie tussen staten die rondom een heiligdom woonden om zichzelf maar voornamelijk het heiligdom te kunnen verdedigen.⁴ De Delphische Amphictionie was gesitueerd rondom het Orakel van Delphi. Ten tijde van de Heilige Oorlogen werd de Delphische Amphictionie meer politiek geladen.⁵

Door middel van de terminologie van ‘internationale betrekkingen’ wordt er gekeken naar de relaties tussen de strijdende partijen en de uitspraken van het Orakel. Het ‘realisme’, ‘pluralisme’, en het ‘rationalisme’ zullen voornamelijk gebruikt worden. Het realisme stelt dat

---

³ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, passim; H.W. Parke, D.E.W. Wormell, *The Delphic Oracle* (Oxford 1956) passim.

⁴ ‘Amphyctyony’, *The Oxford Companion to Classical Literature* (Oxford 2011) <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199548545.001.0001/acref-9780199548545-e-0174>, geraadpleegd op 24-3-2019.

⁵ Fritz Graf, ‘Delphic Oracle’, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford 2010) <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-356>, geraadpleegd op 24-3-2019.

de staat een individuele actor is, waarbij het eigenbelang de grootste drijfveer is en conflicten bijna altijd tot oorlog leiden.⁶ Daarnaast gaat realisme ook gepaard met een pessimistische kijk op de menselijke natuur en een sceptische houding tegenover vooruitgang in internationale conflicten.⁷ Het pluralisme hanteert voor een gedeelte dezelfde regels als het realisme. Beiden hechten veel waarde aan de soevereiniteit van de staat.⁸ Echter, bij het pluralisme is het ook de regel dat burgerrechten, binnen de staten, voorrang hebben op de algemene mensenrechten, en dat een non-interventiebeleid moet worden gehanteerd om de eigen staat te beschermen.⁹ Daartegenover staat het rationalisme waarbij de staat juist een actor is die samen kan werken met andere partijen waarbij het niet alleen om harde conflictpolitiek draait.¹⁰ Rationalisten zien internationale betrekkingen als gereguleerd beleid en activiteiten gebaseerd op wederzijdse erkenning van de autoriteit van soevereine staten.¹¹ Het rationalisme is in dat opzicht positiever dan het realisme doordat het de menselijke natuur in een beter daglicht ziet. Hierbij wordt er gekeken naar de betrekkingen tussen staten en landen. In deze scriptie zal hierbij voornamelijk gedoeld worden op interstatelijke betrekkingen: de relaties tussen de stadsstaten (*poleis*) in het Klassieke Griekenland.

Dit onderzoek zal gebruik maken van verscheidene primaire en secundaire bronnen om de rol van het Orakel te analyseren. Thucydides' *De Geschiedenis van de Peloponnesische Oorlog* wordt gebruikt om te kijken naar de mediërende rol van het Orakel van Delphi tijdens de Peloponnesische Oorlog. Thucydides was een Atheense generaal, maar werd verbannen in 424 v. Chr. Hij schreef zijn Geschiedenis gedurende en na de Peloponnesische Oorlog, ook tijdens zijn ballingschap.¹² Thucydides schreef zijn boek met een Atheense insteek en hij had door zijn positie meer informatie over de Atheense kant. Desondanks is het boek het belangrijkste werk over de Peloponnesische Oorlog en blijft het, ondanks Thucydides' achtergrond, redelijk objectief.¹³ Hierdoor is het boek bruikbaar om de context waarin het Orakel zich bevond te analyseren. Voor de positie van het Orakel ten tijde van de Derde Heilige Oorlog wordt de *Bibliotheca Historica* van Diodorus van Sicilië

---

⁶ Robert Jackson, Georg Sørensen, *Introduction to International Relations* (Oxford 2016) 62 – 93.

⁷ Jackson, Sørensen, *International Relations*, 312.

⁸ Ibidem, 311.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, 134 – 135.

¹¹ Ibidem, 312.

¹² Henry Theodore Wade-Gery, 'Thucydides', *The Oxford Companion to Classical Civilization*, (Oxford 2014) <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198706779.001.0001/acref-9780198706779-e-625>, geraadpleegd op 24-3-2019.

¹³ Wade-Gery, 'Thucydides'.

geraadpleegd. De Bibliotheca is een fundamenteel werk in de Griekse en Romeinse geschiedschrijving, omdat het een van de best overleverde werken uit de Oudheid is. Het gedeelte over de Derde Heilige Oorlog is uitgebreid en daardoor bruikbaar voor de analyse van het Orakel van Delphi tijdens de Oorlog. Diodorus schreef dit werk echter ongeveer 250 jaar na het einde van de Derde Heilige Oorlog.¹⁴ Hierdoor bestaat er een kans dat sommige informatie verloren is gegaan voordat hij het op kon schrijven. De Bibliotheca wordt wel gebruikt, omdat het alsnog veel informatie over de Derde Heilige Oorlog heeft.

Om de uitspraken van het Orakel te analyseren, zal gebruik gemaakt worden van de werken van H.W. Parke en D.E.W. Wormell, en Joseph Fontenrose.¹⁵ Parke en Wormell geven in hun boek *The Delphic Oracle* een geschiedenis van het Orakel, waaronder de betrokkenheid van het Orakel bij de Peloponnesische en Derde Heilige Oorlog, en een vertaald overzicht van de uitspraken van het Orakel.¹⁶ Fontenrose geeft in zijn boek, ook genaamd *The Delphic Oracle*, een analyse van de verschillende soorten uitspraken die het Orakel heeft gedaan, waarbij er een aparte passage aan de categorie ‘oorlog’ is gewijd.¹⁷

---

¹⁴ Kenneth S. Sacks, ‘Diodorus’, *The Oxford Companion to Classical Civilization* (Oxford 2014) <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198706779.001.0001/acref-9780198706779-e-211>, geraadpleegd op 24-3-2019.

¹⁵ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, passim; Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, passim.

¹⁶ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, passim.

¹⁷ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 27 – 29.

Hoofdstuk 1: Delphi in de Klassieke Wereld

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar het ontstaan van het Orakel van Delphi, waarbij de mythe van Python en het historische ontstaan van het Orakel uiteengezet zullen worden. De verschillende functies die het Orakel door de eeuwen heen bekleedde zullen geanalyseerd worden in relatie tot de rol van het Orakel als mediator. Om de uitspraken in hun volledigheid te kunnen analyseren zal er in dit hoofdstuk onderzocht worden naar de wijze waarop het Orakel haar uitspraken deed en in welke context dit gebeurde.

§1.1 Het ontstaan van het Orakel van Delphi

Het Orakel van Delphi was gewijd aan Apollo omdat hij het gesticht zou hebben.¹⁸ Apollo bekleedde verschillende functies binnen de Griekse religieuze wereld en was onder andere de god van de muziek, de dichtkunst en het licht. Daarnaast beschikte hij ook over een voorspellend vermogen, waar het Orakel haar kracht van kreeg.¹⁹

Het mythische verhaal van het ontstaan van het Orakel van Delphi volgens de *Homerische Hymnes van Apollo* begint met een jonge Apollo die probeert een plek te vinden voor een eigen heiligdom. Hij wilde in Delphi zijn heiligdom stichten, maar daar vond hij de grote slang Python die van Delphi zijn thuis had gemaakt. Apollo versloeg Python en liet het lichaam van de slang weggroten.²⁰ Op de plek van deze strijd stichtte Apollo zijn heiligdom met de Pythia als directe connectie tussen hem en de mensenwereld.²¹ De Pythia was een priesteres die orakel uitspraken deed terwijl zij bezeten zou zijn door Apollo. Dit is één van de mythen achter het stichten van een heiligdom in Delphi door Apollo. De rode draad is in alle versies echter hetzelfde: Apollo verslaat Python en claimt Delphi voor zichzelf.

De werkingen van het Orakel waren in eerste instantie zo dat de Pythia maar op één dag in het jaar uitspraken deed, namelijk de dag van Apollo's geboorte: de zevende dag van de Delphische maand *Bysios*.²² Dit zou uiteindelijk veranderen naar de zevende dag van elke maand, waarbij de wintermaanden, wanneer Apollo zich niet in Delphi bevond, niet werden meegerekend.²³ Een uitspraak werd alleen gegeven als Apollo akkoord ging met het offer dat

---

¹⁸ Ivana Petrovic, 'Apollo', *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford University Press 2010)

<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-83>, geraadpleegd op 24-3-2019.

¹⁹ Petrovic, 'Apollo'.

²⁰ Anoniem, *The Homeric Hymns and Homerica*.

²¹ Graf, 'Delphic Oracle'.

²² Ibidem.

²³ Hugh Lloyd-Jones, 'The Delphic Oracle', *Greece & Rome* 23, no. 1 (1976) 60 – 73, aldaar 66.

werd gedaan. Hierna daalde de Pythia af naar de *adyton*, de kern van het heiligdom, en plaatste zichzelf op de drievoet waarna Apollo via de Pythia een orakel uitsprak.²⁴ Het mythische verhaal werd door de Griekse bevolking als waarheid beschouwd en het Orakel van Delphi zou uitbloeien tot het bekendste en meeste bezochte orakel van Klassiek Griekenland. Volgens Herodotus had dit onder andere te maken met de betrouwbaarheid van de uitspraken.²⁵

Naast het mythische ontstaan van het Orakel van Delphi, is er ook de historische kant van het verhaal. Het Orakel was gesitueerd in de Tempel van Apollo. De eerste tempel was gebouwd tussen 650 en 600 v. Chr., maar brandde af in 548. Hierna werd de tempel herbouwd. In 373 werd de tempel nog een keer verwoest, ditmaal door een aardbeving, en wederom herbouwd.²⁶ Terwijl het belang en de rijkdom van het Orakel groeiden, werd er een bestuur opgericht om dit te overzien: de Delphische Amphictionie. Eveneens bleven de giften en offers in de zesde en vijfde eeuw voor Christus groeien, waardoor het grote belang van het Orakel en het prestige die het met zich mee droeg werd weergegeven.²⁷ Het verlies van rijkdom en de verwoesting van de Tempel van Apollo in 373, zorgde voor een afname in de prestige van het heiligdom. De Romeinse keizer Julianus de Afvallige (331/332 tot 363 na Christus) probeerde later met financiële steun het Orakel weer te doen opleven, maar het mocht niet baten.²⁸

§1.2 Orakel uitspraken

De uitspraken van het Orakel van Delphi laten de verschillende functies zien die het Orakel bekleedde. Het Orakel bracht sancties, bevelen, verboden en voorspellingen over.²⁹ Het had de mogelijkheid om te bepalen wat wel en wat niet gedaan mocht worden. Het Orakel had dus een belangrijke functie binnen de politiek in de Griekse wereld. Dit gold in het algemeen, maar zeker tijdens oorlogen. De Delphische Amphictionie, die het Orakel bestuurde op politiek en financieel gebied, begon pas bewust politiek bezig te zijn toen zij en het Orakel

---

²⁴ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 196.

²⁵ Herodotus, *The Histories*, vertaald door A. D. Godley (Cambridge 1920) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hdt.+1.48&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0126>, 1.48, geraadpleegd op 24-3-2019.

²⁶ Hugh Bowden, John R. Hale, 'Delphi', *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford 2010) <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-355>, geraadpleegd op 24-3-2019.

²⁷ Bowden, Hale, 'Delphi'.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 21.

direct onderdeel werden van de Derde Heilige Oorlog.³⁰ De wil van het Orakel was wet. Als de Pythia besloot om zich achter een bepaalde partij te scharen, dan was dit de wil van de god Apollo en dit werd ook zo aanvaard.

De uitspraken van het Orakel zijn volgens de Amerikaanse historicus Joseph Fontenrose in drie categorieën op te delen.³¹ Als eerste zijn er de *Res Divinae*, de goddelijke uitspraken, die weer onderverdeeld kunnen worden in vier subcategorieën: 1) het stichten van een cultus; 2) het brengen van niet-menselijke offers; 3) het brengen van menselijke offers; 4) het uitroepen of wijzigen van religieuze wetten en gebruiken.

De tweede categorie is de *Res Domesticae et Profanae*, de binnenlandse en buitenlandse uitspraken, onderverdeeld in tien categorieën: 1) geboorte en herkomst; 2) huwelijks- en geslachtsrelaties; 3) overlijden en begrafenissen; 4) loopbanen en beroepen; 5) acties en gebeurtenissen; 6) beloningen en straffen; 7) personen en individuen; 8) middelen en tekens; 9) plaatsen en landen; 10) aforistische uitingen.

De laatste categorie is de *Res Publicae*, de publieke uitspraken, onderverdeeld in vijf subcategorieën: 1) heerschappij; 2) wetgeving en maatschappelijk welzijn; 3) het stichten van steden en koloniën; 4) interstatelijke relaties; 5) oorlog.

Het Orakel deed dus behoorlijk wat verschillende soorten uitspraken. Volgens Fontenrose gaan er echter maar drie historische uitspraken over oorlogen, waaronder de Peloponnesische en Derde Heilige Oorlog. Er zijn alleen in oorlogsperioden meer orakels uitgesproken die volgens Fontenrose niets met oorlog te maken hadden. Sommige van deze uitspraken hebben echter wel degelijk iets met de oorlogen te maken, alleen dan op indirecte wijze. Daar komen nog 26 quasi-historische uitspraken bij.³² Met deze quasi-historische uitspraken bedoelt Fontenrose de uitspraken die hij niet als authentieke uitspraken ziet, doordat ze hoogstwaarschijnlijk niet zijn uitgesproken, maar wel opgeschreven, of omdat hij ze onlogisch vindt.³³ Daarnaast is het mogelijk dat er nog veel meer uitspraken gedaan kunnen zijn, maar dat deze inscripties niet zijn teruggevonden of dat ze nooit zijn opgeschreven.

Naast de indeling van Fontenrose, kan er ook op een andere manier naar de uitspraken gekeken worden, namelijk door de internationale betrekkingen. Uitspraken kunnen pluralistisch, realistisch, en rationalistisch zijn. Hiermee wordt bedoeld dat de uitspraak die

---

³⁰ Graf, 'Delphic Oracle'.

³¹ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 25 – 27.

³² *Ibidem*, 48.

³³ *Ibidem*, 8.

het Orakel geeft een bepaalde gedachte met zich mee droeg. Zo kan het Orakel uitspraken doen vanuit het eigenbelang, wat bij het realisme en het pluralisme past. Als het Orakel handelt vanuit het beeld dat de interstatelijke burgerrechten voortgaan op de mensenrechten van buiten de staat, dan is dat pluralistisch. Wanneer het Orakel eerder handelt vanuit een neutraal standpunt, waarbij samenwerking tussen de partijen van groot belang is, dan wijst dat op een rationalistische gedachtegang. Het rationalistische denken is hetgeen dat kan worden gezien als het innemen van de mediërende rol van het Orakel.

Samenvattend begon het Orakel van Delphi als de woonplaats van Python en zou uiteindelijk het heiligdom van Apollo worden. Dit heiligdom werd het meest populair van alle heiligdommen en orakels. Men kwam van heinde en ver om een antwoord te krijgen van de Pythia. Deze uitspraken waren leidend: ze konden wetten herschrijven, oorlogen beginnen, maar ook eindigen. Als het Orakel tijdens conflicten in de uitspraken een kant koos, dan werd het ontvangen als de wil van Apollo en deze was invloedrijk.

Hoofdstuk 2: Het Orakel van Delphi en de Peloponnesische Oorlog

De Peloponnesische Oorlog werd door Thucydides beschreven als ‘the greatest movement yet known to history, not only of the Hellenes, but of a large part of the barbarian world—I had almost said of mankind.’³⁴ Het zou een oorlog worden die de Griekse wereld zou veranderen.

Het Orakel van Delphi had op het eerste gezicht geen directe rol in de Peloponnesische Oorlog. Echter, de strijdende partijen kwamen naar het Orakel om uitspraken te krijgen over de toekomst van de oorlog. De meeste uitspraken die het Orakel deed, hadden gevolgen voor het verloop van de oorlog. De vraag hierbij is wat de precieze rol van het Orakel was ten tijde van de Peloponnesische Oorlog. Nam het Orakel een mediërende rol aan? Koos het Orakel een kant met de uitspraken? Als eerst wordt het verloop van de Peloponnesische Oorlog uiteengezet, daarbij zal de positie van het Orakel binnen het conflict de focus krijgen. In de tweede paragraaf wordt de partijdigheid van het Orakel geanalyseerd aan de hand van uitspraken die zijn gedaan over de Peloponnesische Oorlog.

§2.1 Delphi in de Peloponnesische Oorlog

De Peloponnesische Oorlog verdeelde het grootste deel van Griekenland en zette deze tegen elkaar op. In 431 v. Chr. begon de strijd tussen de Peloponnesische Liga en de Delische Bond toen Sparta Attika binnenviel.³⁵ In het begin was het conflict in niemands voordeel. In 430 kreeg Athene te maken met een pestepidemie, waardoor een groot deel van de inwoners stierf. Eén van deze doden was de belangrijke en invloedrijke Atheense leider, Perikles.³⁶ Ondanks zijn overlijden kreeg Athene de bovenhand en gaf Sparta zijn jaarlijkse invasies op. Nadat Athene haar meest invloedrijke politicus en opvolger van Perikles, Cleon, had verloren in de slag bij Amphipolis in 422, werd in 421 de Vrede van Nicias ondertekend.³⁷ Het conflict laaide echter snel weer op en ditmaal kreeg Sparta de bovenhand. Met de slag bij Aegospotami werd de Atheense vloot verslagen. Athene werd belegerd over land en zee. Doordat ze geen middelen meer over hadden om mee te vechten, gaf Athene zich over. De Oorlog eindigde met een overwinning voor Sparta.³⁸

---

³⁴ Thucydides, *The Peloponnesian War*, 1.1.2.

³⁵ Ibidem, 1.125.

³⁶ M. C. Howatson, ‘Peloponnesian War’, *The Oxford Companion to Classical Literature* (Oxford 2011) <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199548545.001.0001/acref-9780199548545-e-2291>, geraadpleegd op 24-3-2019.

³⁷ Howatson, ‘Peloponnesian War’.

³⁸ Ibidem.

Delphi stond in deze tijd onder het bestuur van Koronea, een stadstaat gelegen in Boeotië. Voor Koronea werd Delphi bestuurd door de Phokiërs, die daarbij de steun van Athene hadden gekregen.³⁹ In de eerste fase van de Peloponnesische oorlog had Sparta buiten de Peloponnesos een strategische uitvalsbasis nodig om Athene van alle kanten te kunnen belegeren, een plek die aan de Korinthische kust en de hoofdlandroutes lag. Die vond Sparta in Delphi.⁴⁰ Parke en Wormell geloven hierdoor dat Delphi in de volledige eerste fase van de oorlog onder controle was van de Peloponnesische Bond.⁴¹ Doordat Delphi onderworpen was aan de Peloponnesische Bond, stelde de Korinthische ambassade, de bondgenoot van Sparta, voor om financiële hulp te vragen aan zowel Delphi als Olympia. De reden hiervoor was dat Athene veel sterker was op financieel gebied en de Bond alle hulp kon gebruiken.⁴² De financiële hulp zou er volgens de Korinthiërs toe leiden dat de roeiers van de oorlogsschepen meer betaald konden worden, waardoor Atheense roeiers mogelijk zouden overlopen naar de Spartaanse kant, waar het salaris beter zou zijn.⁴³ In werkelijkheid werd dit geld uiteindelijk niet bij Olympia of Delphi gehaald, maar kwam het juist vanuit Perzië.⁴⁴ Hierdoor valt te betwijfelen of er daadwerkelijk financiële hulp vanuit Delphi en Olympia is gekomen. Parke en Wormell stellen van wel. Hier zal in de derde paragraaf verder op ingegaan worden.

Het Orakel hielp Sparta met het opzetten van bases tijdens de Oorlog, waaronder een basis in het noorden van Griekenland in 426. Deze kolonie werd gesticht bij Heraclea in Trachis, wiens bestuur de hoofdweg naar het noorden en de moeilijke route door Amphissa vanaf de Golf van Korinthe beheerde. Dit was voor Sparta een strategische plek en het was de bedoeling dat de Spartanen hier permanent zouden blijven.⁴⁵

Delphi en het Orakel kwamen in de loop van de Oorlog onder druk te staan. Het werd namelijk steeds gevaarlijker om richting Delphi te trekken, zeker als er over de Korinthische Golf gereisd moest worden.⁴⁶ Hierdoor was de kans groot dat het aantal bezoekers terugliep, en daarmee ook de inkomsten, giften en offers die naar Delphi werden gestuurd. Daarnaast kon Delphi onder Spartaans bewind niet meer rekenen op giften van de Atheners. Het Delphische bestuur was er dan ook bij gebaat dat er snel een vrede getekend zou worden,

---

³⁹ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 189.

⁴⁰ Ibidem, 190 – 191.

⁴¹ Ibidem, 191.

⁴² Thucydides, *The Peloponnesian War*, 1.121.3.

⁴³ Ibidem, 1.121.5

⁴⁴ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 191.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, 196.

zodat zaken weer normaal konden worden. Dit werd de Vrede van Nicias, die echter niet lang standhield.

Uiteindelijk had Delphi toch profijt van de Peloponnesische Oorlog. Doordat Sparta de oorlog had gewonnen, werden giften richting Delphi gestuurd ter ere van de Spartaanse triomf.⁴⁷ Delphi kreeg tevens ook alle aandacht van de Spartanen, omdat de stadstaat van het andere grote heiligdom, Olympia, niet mee had gedaan in de Peloponnesische Bond tegen het einde van de oorlog.⁴⁸ Delphi en het Orakel kregen veel lof, doordat zij ogenschijnlijk aan de kant van de Spartanen stonden. Was dit wel zo?

§2.2 Uitspraken over de Peloponnesische Oorlog

Om te kunnen analyseren of het Orakel partijdig was tijdens de Peloponnesische Oorlog, wordt er eerst gekeken naar de uitspraken die zijn gedaan. In deze paragraaf zullen vier voorspellingen besproken worden die allemaal iets te maken hebben met de Peloponnesische Oorlog. Hierbij zullen de formulering en inhoud geanalyseerd worden op tekenen van partijdigheid.

De eerste uitspraak die behandeld wordt, is door Thucydides opgeschreven in zijn boek *De Geschiedenis van de Peloponnesische oorlog*. De Spartaanse delegatie vraagt aan het Orakel of zij een oorlog moeten starten tegen Athene. Het Orakel geeft als antwoord:

*They sent to Delphi and inquired of the god whether it would be well with them if they went to war; and, as it is reported, received from him the answer that if they put their whole strength into the war, victory would be theirs, and the promise that he himself would be with them, whether invoked or uninvoked.*⁴⁹

Hiermee zegt het Orakel als de Spartanen met al hun kracht vechten dat de overwinning van hun is; en dat Apollo zelf zal helpen. Deze vraag werd gesteld als reactie op de Atheense schending van de wapenstilstand van voor de Peloponnesische Oorlog in 431 v. Chr.⁵⁰ Sparta begon na deze voorspelling snel met het mobiliseren van de strijdmacht. Fontenrose classificeert de uitspraak op twee manieren. Volgens hem was het zowel een sanctie als een

---

⁴⁷ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 203.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Thucydides, *The Peloponnesian War*, vertaald door J. M. Dent (Londen 1910)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0200%3Abook%3D1%3Achapter%3D1%3Asection%3D1>, 1.118.3, geraadpleegd op 24-3-2019.

⁵⁰ Thucydides, *The Peloponnesian War*, 1.118.3; Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 246.

bevel.⁵¹ De vraag suggereert dat het antwoord een sanctie moet zijn geweest: Sparta vraagt aan het Orakel of het beter is om oorlog tegen Athene te voeren. Dit is een vraag om een bevestiging, een sanctie.⁵² Eveneens is de uitspraak door de formulering te interpreteren als een bevel, omdat het Orakel in feite zegt: vecht met al je kracht om de overwinning te behalen.⁵³ Het laatste deel van de uitspraak is een belofte aan de Spartanen dat Apollo hen zou steunen in de strijd. Dit is het deel van de uitspraak dat daadwerkelijk de partijdigheid van het Orakel laat zien. Het Orakel maakt hierbij de keuze om met de autoriteit van Apollo de Spartanen te steunen. De belofte van Apollo aan de Spartanen wordt meermaals door Thucydides aangehaald. Zo schrijft hij dat de Spartanen de moed hooghielden door zichzelf eraan te blijven herinneren dat zij een oorlog waren begonnen op advies van Apollo.⁵⁴ De gedachte dat Apollo met hen was, zorgde voor moed onder de Spartaanse troepen. De keuze om de Spartanen te steunen was echter ook in het eigenbelang: er werd gevreesd dat Perikles, de Atheense heerser van 461 tot 429 v. Chr., de heerschappij over het Orakel aan Phocis zou geven.⁵⁵ Delphi wilde niet weer onder heerschappij van Phocis komen en koos ervoor om de vijand van haar vijand te steunen. Door te kiezen voor het steunen van Sparta stelde Delphi het eigenbelang voorop. Er werd gehandeld vanuit een realistisch standpunt, omdat Philomelos het slechte in hem liet zien en het Orakel daar op reageerde met de uitspraak.

De tweede uitspraak heeft betrekking op de vragen van Sparta aan het Orakel over nieuwe uitvalsbases en koloniën. Een van deze vragen was of zij in 426 v. Chr een kolonie moesten stichten in Trachis.⁵⁶ Het Orakel antwoorde hierop dat de Spartanen dat moesten doen.⁵⁷ Hieruit volgde de vestiging van de basis bij Heraclea.⁵⁸ Met de hulp van Apollo konden de Spartanen claimen dat deze basis verboden terrein was voor Ioniërs, een bevolkingsgroep gesitueerd in het huidige Turkije, Achaeërs, een bevolkingsgroep uit noord-Peloponnesos, en verscheidene andere stammen.⁵⁹ De formulering van het antwoord door de woorden van de vraag te herhalen, is volgens Fontenrose een sanctie waarbij het Orakel

---

⁵¹ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 246.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Thucydides, *The Peloponnesian War*, 1.123.

⁵⁵ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 189.

⁵⁶ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 246.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 191.

⁵⁹ Ibidem, 192.

toestemming geeft om een kolonie te stichten.⁶⁰ Volgens Parke en Wormell werd Athene vanuit de Delphische Amphictionie gezien als een onderdeel van de Ioniërs, terwijl in werkelijkheid Athene een stadstaat was in Atticaans gebied. Daarnaast zouden de Achaeërs waarschijnlijk het naburige district van Achaea Phthiotis zijn, en de overige stammen doelden mogelijk op de burenen van Heraclea.⁶¹ Weer koos het Orakel voor de Spartanen en werd er expliciet voor gekozen om de Atheense tegenstander buiten de kolonie te houden. De reden hiervoor is mogelijk hetzelfde als bij de eerste uitspraak: eigenbelang. Echter, over deze beslissing kan niet per se gezegd worden dat het een negatieve houding tegenover de Atheners liet zien. Een mogelijke reden om te kiezen voor het buitensluiten, is dat het Orakel een conflict wilde vermijden op deze plek. Als de Atheners namelijk op bevel van Apollo niet in de buurt van Heraclea mocht komen, dan zou er hier ook niet gevochten kunnen worden. Dit zou duiden op een pluralistische gedachtegang, waarbij de burgerrechten binnen de staat voorrang krijgen.

De derde uitspraak toont dat Athene tijdens de Peloponnesische Oorlog ook een delegatie richting het Orakel stuurde, als reactie op de nederlagen die ze hadden geleden. In 421 v.Chr. kwamen zij bij het Orakel, en kregen de uitspraak dat zij de Deliërs moesten laten terugkeren naar Delos.⁶² Fontenrose categoriseert deze uitspraak als een sanctie, zoals ook bij de vorige uitspraken.⁶³ Volgens Parke en Wormell kwam dit doordat Delphi sympathie toonde tegenover de Deliërs.⁶⁴ Hiervoor waren de Deliërs namelijk van Delos verbannen en werd het eiland gezuiverd. Athene hoopte zo meer overwinningen te behalen in de Oorlog, omdat de zuivering voor het verkrijgen van de gunst van de goden moest zorgen.⁶⁵ Een deel van de bannelingen vanaf Delos bezocht het Orakel, en kreeg als antwoord dat zij de geboorteplaats van Apollo moesten vinden.⁶⁶ Het Orakel wist van het conflict af en had al een groep geholpen met het vinden van een nieuw thuis, dus de keuze van het Orakel kan wel degelijk sympathiek zijn geweest. De vraag die werd gesteld is niet bekend. Fontenrose suggereert dat de Atheners zelf de vraag stelden of zij Delos terug moesten geven aan de Deliërs.⁶⁷ Of dit echt zo is, daar valt te betwijfelen, omdat er geen bewijs is tegen zijn claim, maar ook niet ter

---

⁶⁰ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 246.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Thucydides, *The Peloponnesian War*, 5.32; Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 247.

⁶³ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 247.

⁶⁴ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 195.

⁶⁵ Ibidem, 194.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 247.

ondersteuning ervan. Het is tevens ook mogelijk dat het Orakel deze uitspraak spontaan deed, zonder dat er een vraag gesteld werd, omdat er geen vraag is overgeleverd. Of het nu spontaan of als antwoord op een vraag was, maakt weinig verschil voor het feit dat dit de derde keer was dat het Orakel een beslissing nam in het nadeel van Athene, ditmaal alleen niet ten gunste van Sparta. Het Orakel was hier rationalistisch bezig, de autoriteit van zowel Athene als Delos werd erkend en moest dan ook door beide partijen erkend worden. Delos moest weer bewoond worden en Athene moest hiermee akkoord gaan op de bevelen van de god bij Delphi.⁶⁸

De laatste uitspraak die bestudeerd wordt, is volgens Fontenrose een quasi-historische uitspraak. Hij stelt dat het niet aannemelijk is dat het daadwerkelijk uitgesproken is. Vermoedelijk zou Sparta in 404 v. Chr. naar het Orakel zijn gegaan met de vraag of zij Athene moest verwoesten. Het Orakel reageerde dat ‘zij de haard van de Helleense wereld niet moesten vernietigen’.⁶⁹ Fontenrose geeft als argument waarom deze uitspraak niet gedaan zou zijn dat Xenophon er anders wel over geschreven zou hebben. Daarnaast zouden de Spartanen dit volgens hem nooit aan het Orakel hebben voorgelegd, maar zouden zij de stad gewoonweg hebben vernietigd.⁷⁰ Het is een suggestie zonder basis en dit argument vervalt zodra dit bewijs er plots toch blijkt te zijn. In dit onderzoek wordt ervan uitgegaan dat deze uitspraak daadwerkelijk is uitgesproken, omdat indirecte bewijzen te vinden zijn in teksten van verscheidene historici.⁷¹ Het Orakel laat door middel van deze uitspraak zien dat het niet altijd keuzes tegen Athene maakt. In dit geval kan er niet gezegd worden dat het Orakel partijdig was, omdat er niet een kant werd gekozen, maar juist de beslissing werd gemaakt om niets te doen. Dit was weliswaar in het voordeel van Athene, maar werkte geen van de beide partijen echt tegen. Sparta had nog steeds de overwinning op zijn naam staan en Athene had nog steeds te kampen met heftige verliezen.⁷² Doordat het Orakel geen kant koos, is het ook lastig om deze uitspraak te categoriseren onder één van de begrippen van de internationale betrekkingen. Het gaat hier namelijk niet om het eigenbelang, noch om een non-interventiebeleid, maar eerder om het behoud van een stad.

---

⁶⁸ Thucydides, *The Peloponnesian War*, 5.32.1.

⁶⁹ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 332.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Howatson, ‘The Peloponnesian War’.

§2.3 Kiest Delphi een kant in de Peloponnesische Oorlog?

De vier onderzochte uitspraken maken veel duidelijk over het Orakel en diens beslissingen tijdens de Peloponnesische Oorlog. Zo bevestigt de eerste uitspraak dat het Orakel vanaf het begin de kant van Sparta koos in het conflict. Door te suggereren dat Apollo aan hun zijde zou vechten als de Spartanen met man en macht vochten, koos het Orakel er expliciet voor om de Spartanen te steunen. Hierbij handelde het Orakel vanuit een realistisch standpunt. De tweede uitspraak toont aan dat het Orakel de sentimenten van Sparta kopieerde en tegen Athene en de Delische Bond was. Het buitensluiten van de Atheners en haar bondgenoten, van de nieuwe strategisch geplaatste kolonie van Sparta in Delphi, zegt veel over hoe ver het Orakel ging om Sparta te steunen. Het eigenbelang van Delphi en haar inwoners ging voor, dit duidt op een pluralistische gedachtegang. De derde uitspraak toont aan dat het Orakel niet aan de kant van Athene stond, door nogmaals een uitspraak te maken die negatief tegenover de Atheners was, ondanks dat zij mogelijk zelf met het probleem kwamen. Bij deze uitspraak kan niet gezegd worden dat het Orakel aan de kant van Sparta stond, maar aan de zijde van Athene stond het zeker niet. Deze uitspraak kan als pluralistisch bestempeld worden, omdat beide partijen elkaars autoriteit moesten erkennen. De laatste uitspraak is een geval apart, doordat dit niet alleen de eerste keer was dat het Orakel ten gunste van Athene besliste, maar ook omdat het een uitspraak is die mogelijk niet gedaan is. Daar komt bij dat het Orakel geen kant hoefde te kiezen, en de terminologie van de internationale betrekkingen niet toegepast kan worden.

Over het algemeen is het Orakel tijdens de Peloponnesische Oorlog de bondgenoot van Sparta geweest en krijgen de Spartanen gunstige uitspraken. Later in het onderzoek werd duidelijk dat het meer een anti-Atheens sentiment was. Parke en Wormell geven hier als reden voor dat Athene bevriend was met Phocis en dat de Delphische Amphictionie bang was de macht over het Orakel nogmaals kwijt te raken aan Phocis. Achteraf gezien hadden Delphi en het Orakel er baat bij dat zij aan de kant van Sparta stonden omdat na de oorlog een verhoogde doorstroom aan offers en inkomsten kwam. Daar staat tegenover dat ook Delphi te kampen had met tegenslagen door de oorlog: dalingen in het aantal bezoekers, offers en daarmee inkomsten. Delphi was daarom uit op vrede. Op papier stond Delphi aan de kant van Sparta, maar elke beslissing die werd gemaakt, kwam vanuit het eigenbelang van het Orakel en de stad. De uitspraken die het Orakel deed en de beslissingen die daarmee genomen werden, moesten Delphi veilig houden van de Phocische overheersing. Het Orakel van Delphi hanteerde uiteindelijk een pluralistische gedachtegang, waarbij de eigen Delphische bevolking de drijfveer was achter de keuze om met de vijand van hun vijand te dansen.

Hoofdstuk 3: Het Orakel van Delphi en de Derde Heilige Oorlog

*It is better that they become friends and allies according to the terms agreed upon. They should make sacrifice to Zeus Teleos and Hypatos, Apollo Prostaterios, Artemis Orthosia, and Hermes; and pray that the alliance may be successful, and give thank offerings and gifts to Apollo at Pytho.*⁷³

Deze inscriptie vertelt het antwoord van het Orakel van Delphi op de vraag van de afgereisde delegatie van Chalkidiki, een schiereiland in het noordoosten van Griekenland, en Philippus II van Macedonië, een land grenzend aan het noorden van Griekenland. De vraag was of zij hun bondgenootschap moesten voortzetten of beëindigen. Het Orakel antwoordde dat zij bevriend moesten blijven en offers moesten brengen aan de goden. Daarnaast zouden er ook giften naar Apollo gaan in de tempel bij Delphi.⁷⁴ Deze voorspelling werd gedaan in 356 v. Chr., vóór de officiële oorlogsverklaring van de Delphische Amphictionie tegen Phocis, wat het begin zou markeren van de Derde Heilige Oorlog.⁷⁵

In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de rol van Delphi tijdens de Derde Heilige Oorlog en het algemene verloop van de Oorlog. Vervolgens worden de uitspraken die het Orakel heeft gedaan tijdens het conflict geanalyseerd. Hier komt ook gelijk het volgende probleem bij kijken: het Orakel werd begrensd in haar taken en zelfs voor enige tijd opgeschort.⁷⁶ Tenslotte wordt er gekeken naar de partijdigheid van het Orakel en wat hierover valt op te maken uit de uitspraken die zijn gedaan.

§3.1 Delphi in de Derde Heilige Oorlog

De Derde Heilige Oorlog was een oorlog die volgens Parke en Wormell de aanleiding vormde voor grote veranderingen in de Griekse wereld en voor een machtsverschuiving met betrekking tot Delphi.⁷⁷ De strijd werd voornamelijk tussen Thebe en Phocis gevoerd. Thebe vocht met de steun van de Delphische Amphictionie, maar er werden steeds meer bondgenoten gevonden.⁷⁸ Het meest gebruikelijke startpunt van de Oorlog is 356 v. Chr. met

---

⁷³ P.J. Rhodes, Robin Osborne, *Greek Historical Inscriptions: 404 – 323BC* (Oxford 2003) 244; Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 250.

⁷⁴ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 250.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 227.

⁷⁷ Ibidem, 221.

⁷⁸ Ibidem.

het eind in 346 v. Chr.⁷⁹ De aanleiding voor deze oorlog was te vinden in de slag bij Leuctra in 371 v. Chr., vijftien jaar voor het uitbreken van de oorlog.⁸⁰ Sparta, de grootste bondgenoot van Phocis, die tijdens de Peloponnesische Oorlog nog tegen Athene streed, werd verslagen en terug gedreven richting de Peloponnesos.⁸¹ Phocis verloor hiermee een sterke bondgenoot en zocht steun bij Thebe. Toen Thebe echter zelf in een conflict verwickelt raakte, bleef Phocis neutraal. Thebe was hier niet blij mee en gebruikte haar machtspositie binnen de Delphische Amphictonie om Phocis een hoge boete op te leggen en te dwingen tot het cultiveren van het land van Apollo.⁸² Als Phocis dit weigerde te betalen, dan zou de Amphictonie tot de aanval overgaan op grond van heiligschennis en Phocische gebieden overnemen.⁸³

De Phociërs waren hier niet blij mee en de Phocische generaal Philomelos stelde een plan op voor het terugwinnen van de controle over Delphi en het Orakel.⁸⁴ Net zoals bij de Peloponnesische Oorlog, wilde Delphi niet weer onder Phocisch bewind komen en schaarde zij zich achter Thebe. Doordat Delphi en Thebe elkaar steunden, kreeg Phocis steun van Athene. Hier waren twee redenen voor. Allereerst werden een aantal inwoners verbannen uit Delphi vanwege hun anti-Thebaanse sentimenten. Eén van deze inwoners was Astyocrates, die zijn toevlucht vond in Athene. Hij werd zelfs een Atheense burger.⁸⁵ Phocis had de steun van de bannelingen gekregen en daarmee het stilzwijgende akkoord van de Atheense bevolking.⁸⁶ Ten tweede koesterde Athene een bittere vijandigheid jegens Thebe, omdat zij onder andere tegen elkaar streden in de Peloponnesische Oorlog.⁸⁷ Hierdoor stonden zij maar al te graag klaar om tegen Thebe te vechten.⁸⁸

Philomelos vond nog een bondgenoot in een andere vijand van Thebe, het herstellende Sparta. Evenals Phocis werd Sparta ook bedreigd met boetes door de Amphictonie en ook zij

---

⁷⁹ Jeremy McInerney, 'Sacred Wars', *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford 2010) <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-1109>, geraadpleegd op 24-3-2019.

⁸⁰ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 221.

⁸¹ Ibidem, 222.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, 223.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ John Buckler, 'Thebes', *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford 2010) <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-1237>, geraadpleegd op 24-3-2019.

⁸⁸ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 223.

zag het niet zitten om deze te betalen.⁸⁹ Door de steun van haar bondgenoten wist Phocis in de zomer van 356 v. Chr. Delphi in beslag te nemen. De eerste stap die werd gemaakt was om alle pro-Thebaanse leiders te verbannen en hun eigendommen in beslag te nemen.⁹⁰ Philomelos wilde aan de rest van Griekenland tonen dat het innemen van Delphi gerechtvaardigd was door de Phocische claim op Delphi nieuw leven in te blazen. Daarnaast beloofde hij alle schatten en toewijdingen onaangeroerd te laten. Dit zorgde er tijdelijk voor dat heel Griekenland neutraal bleef in dit conflict, met uitzondering van Thebe en Lokris, een regio ten noorden van Delphi.⁹¹ De claim van Philomelos werd onderbouwd door de uitspraak van het Orakel, waarin Philomelos te horen kreeg dat hij mocht doen wat hij wilde. Al was het geen uitspraak volgens de officiële richtlijnen, omdat de Pythia niet op haar drievoet zat en werd gedwongen tot het doen van een uitspraak.⁹²

Alles wat voorafgaand aan 355 v. Chr. was gebeurd, behoorde volgens Parke niet officieel tot de Derde Heilige Oorlog, omdat de daadwerkelijk oorlog pas in de herfst van 355 werd verklaard.⁹³ Dit is een verschil tussen het traditionele beginpunt in 356 en het beginpunt in 355 aan de hand van de oorlogsverklaring. In dit onderzoek wordt het jaar 356 als het begin van de oorlog aangehouden, omdat de aanleiding voor de officiële oorlogsverklaring eveneens van belang is voor het conflict. Philomelos kwam na de oorlogsverklaring al snel in de problemen omdat hij de lonen van de soldaten niet kon betalen, waardoor hij toch naar de schatten van Delphi moest grijpen, wat hij beloofd had nooit te doen.⁹⁴ Dit mocht niet baten, want in 354 stierven Philomelos en veel van zijn soldaten in de Slag bij Neon.⁹⁵ Het had het einde van de oorlog kunnen betekenen, maar Onomarchus, de broer van Philomelos, volgde hem op en ging door met het plunderen van Apollo's schatten. Delphi werd volledig leeggeroofd.⁹⁶

Het Orakel was voor een groot gedeelte opgeschort, waardoor minder uitspraken werden gedaan. Een andere reden voor de vermindering van uitspraken is dat de tempel nog niet af was. Door het politieke en religieuze vooroordeel tegen de Phociërs weigerde het

---

⁸⁹ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 223 – 224.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem, 224.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem; H.W. Parke, 'The Pythais of 355 B. C. and the Third Sacred War', *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 59, Part 1 (1939) 80-83, aldaar 82.

⁹⁴ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 225.

⁹⁵ Ibidem, 226.

⁹⁶ Ibidem.

Orakel uitspraken voor hen te doen. Phocis weigerde bevooroordeeld te worden en de taken, en daarmee de uitspraken, van het Orakel namen af.⁹⁷ Tegen de tijd dat 351 was aangebroken, was Onomarchus al overleden. Hij was verslagen door Philippus II van Macedonië. De oorlog had hier al tot zijn einde kunnen komen als de Atheners niet hadden besloten zich te mengen in de strijd.⁹⁸ Dit zorgde voor weinig vertrouwen in het voortduren van de Phocische controle over Delphi, die tot een einde kwam in 346, nadat Athene geen bondgenoten van Phocis meer was door de Vrede van Philocrates.⁹⁹ Aan het eind van de oorlog, nadat de macht over Delphi weer bij de Amphictionie was komen te liggen, werd de beslissing genomen om Phocis en al haar inwoners te verbannen uit de tempel van Delphi en uit de Amphictionie.¹⁰⁰ De twee zetels die Phocis had werden overgedragen aan Philippus II, waardoor Macedonië nu invloed had ten zuiden van Thermopylae.¹⁰¹ Dit vormde het begin van de Macedonische overname van Griekenland.

Anders dan bij de Peloponnesische Oorlog, was Delphi directer betrokken bij de Derde Heilige Oorlog. Het grotere belang dat Delphi in dit conflict had, zorgde ook voor een verandering in de rol en de mogelijke partijdigheid van Delphi. Het Orakel ging namelijk uitspraken doen met als focus het eigenbelang. Deze uitspraken worden in de volgende paragraaf geanalyseerd.

§3.2 Uitspraken over de Derde Heilige Oorlog

In deze paragraaf worden drie orakeluitspraken geanalyseerd die allemaal betrekking hebben op de Derde Heilige Oorlog. Deze zullen onderzocht worden op formulering en inhoud, zoals dat ook in het vorige hoofdstuk is gedaan.

De eerste uitspraak is al voor een gedeelte uitgelegd in de inleiding van dit onderzoek. Philomelos kwam bij het Orakel en eiste dat de Pythia naar zijn vraag luisterde. Zij gaf hem in eerste instantie geen gehoor, maar toen ze onder druk gezet werd, antwoorde ze Philomelos dat ‘hij mocht doen wat hij wilde’.¹⁰² De Pythia werd gedwongen tot het doen van een onofficiële uitspraak.¹⁰³ Diodorus heeft dit opgeschreven in zijn werk *Bibliotheca Historica*, en volgens Fontenrose haalde hij dit op zijn beurt weer uit het werk van de Griekse historicus

---

⁹⁷ Parke, Wormell, *The Delphic Oracle*, 227.

⁹⁸ Ibidem, 229.

⁹⁹ Ibidem, 227 – 230.

¹⁰⁰ Ibidem, 230.

¹⁰¹ Ibidem, 231.

¹⁰² Diodorus, *Library*, 16.27.1.

¹⁰³ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 250 – 251.

Ephoros met aanvullingen van Ephoros' zoon, de historicus Demophilos. Deze aanvullingen werden pas 25 jaar na het einde van het conflict opgeschreven en Diodorus zou het veel later overgenomen hebben.¹⁰⁴ Het is niet zeker of Demophilos daadwerkelijk over het Orakel heeft geschreven, en het werk van Diodorus werd pas 250 jaar na de Derde Heilige Oorlog gepubliceerd.¹⁰⁵ Hierdoor valt er over de authenticiteit van de uitspraak te discussiëren. Fontenrose ziet het als een authentieke historische uitspraak, omdat Diodorus het werk van Ephoros aanhaalt en beide als betrouwbare historici bekend staan.¹⁰⁶ Dit betekent niet dat het zonder meer authentiek is. Diodorus is de enige beschikbare bron die over deze uitspraak schrijft. Het verhaal stelt dat de Pythia werd gedwongen om een orakel te geven, alleen ging zij hier niet mee akkoord. Het kan namelijk zo zijn dat het Orakel nooit een antwoord heeft gegeven aan Philomelos. Fontenrose stelt dat de uitspraak evengoed een verhaal van Philomelos kan zijn geweest, die vlak na de vermeende gebeurtenis is opgesteld.¹⁰⁷ De kans is groot dat de Pythia hier niet de kant van Philomelos koos, maar van hem af wilde. Dit kan geen partijdigheid genoemd worden, maar eerder zelfverdediging. Het Orakel handelde vanuit het eigenbelang en Philomelos kwam niet positief over op de Pythia. Hierdoor handelde zij vanuit een realistisch standpunt, waarbij de pessimistische kijk op de menselijke natuur en het eigenbelang de bovenhand hadden.

De tweede uitspraak werd nog voor het orakel van Philomelos uitgesproken. Deze wordt als tweede besproken, omdat deze uitspraak gevolgen had voor heel Klassiek Griekenland in de periode na de Derde Heilige Oorlog. In 356 kwamen afgevaardigden van de Chalkidikiërs en koning Philippus II van Macedonië bij het Orakel om de vraag te stellen of het beter was om een einde te maken aan het bondgenootschap tussen de twee partijen.¹⁰⁸ Het antwoord van het Orakel was dat het beter was om bondgenoten te blijven aan de hand van de al besproken voorwaarden. Daarnaast moesten de partijen ook offers brengen aan verscheidene goden.¹⁰⁹ Met de hulp van het Orakel bleven Macedonië en Chalkidiki bondgenoten, zolang beide partijen zich aan de afspraken bleven houden. Deze bondgenootschap zou toch tot een einde komen tijdens de Derde Heilige Oorlog, omdat Chalkidiki zich zorgen begon te maken over de alsmaar groeiende macht van Macedonië.

---

¹⁰⁴ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 251.

¹⁰⁵ Sacks, 'Diodorus'.

¹⁰⁶ Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 250.

¹⁰⁷ Ibidem, 251.

¹⁰⁸ Ibidem, 250.

¹⁰⁹ Rhodes, Osborne, *Greek Historical Inscriptions*, 244.

Hiermee verbrak Chalkidiki de voorwaarden van het bondgenootschap, die volgens het Orakel het fundament van hun verbond was. Chalkidiki ging op zoek naar een nieuwe bondgenoot met wie zij sterk genoeg zouden zijn om tegen Macedonië in te kunnen gaan. Deze hulp werd gevonden bij Athene, die op haar beurt weer een vijand was van Philippus.¹¹⁰ Philippus had namelijk Atheense koloniën overgenomen en daar was Athene niet blij mee. Dit maakte de keuze van Philippus om tegen Athene te vechten en zich dus aan de kant van Delphi en Thebe te scharen, een logische zet. Aan de ene kant was dit om de strijd met Athene voort te kunnen zetten, aan de andere kant wilde Macedonië zo nog meer invloed in Griekenland verkrijgen. De betrokkenheid van Philippus zou uiteindelijk leiden tot een Vierde Heilige Oorlog (339 tot 338 v. Chr.), waarbij heel Griekenland onder het bewind van Macedonië terecht kwam.¹¹¹ De uitgesproken voorspelling zorgde ervoor dat Philippus zijn bondgenootschap voortzette, waardoor Delphi uiteindelijk een machtige bondgenoot erbij kreeg. Mogelijk is deze voortzetting bespeeld om ten gunste van het Orakel te handelen. De voorbereidingen voor het komende conflict waren al begonnen in 356 en het Orakel wilde zich vast indekken door rechtvaardig en mediërend te handelen tegenover machtige partijen. Deze uitspraak had niets te maken met het kiezen van één van de partijen, maar met het voortzetten van de bestaande fundamenten van het bondgenootschap. Echter, een kant werd wel gekozen, namelijk die van het Orakel zelf. Het Orakel wilde namelijk dat Macedonië en Chalkidiki bondgenoten bleven, dat beide staten elkaars soevereiniteit erkende, en dat de voorafgaand afgesproken overeenkomsten gehanteerd bleven. Hierdoor kan deze uitspraak als een rationalistische gedachtegang bestempeld worden. Het Orakel koos hier voor het eigenbelang. Eveneens werd met deze uitspraak het bondgenootschap aangetrokken om zo de tegenstanders van de Phociërs te versterken. Hier had het Orakel veel profijt van. Dit was wel de eerste keer dat het Orakel daadwerkelijk de beide partijen voor zich had en de mediërende rol op zich kon nemen. Door te beslissen dat de twee partijen samen moesten blijven werken, vermeed het Orakel het ontstaan van nóg een conflict binnen de Griekse wereld.

De laatste uitspraak is net zoals bij de laatste voorspelling over de Peloponnesische Oorlog geclassificeerd als een quasi-historische uitspraak door Fontenrose. Ditmaal geeft hij hier geen uitleg over.¹¹² Waarschijnlijk ziet Fontenrose het niet als authentiek omdat de uitspraak is te vinden in een tiende-eeuwse Byzantijnse encyclopedie, de *Suda*. Deze tekst is

---

¹¹⁰ George Cawkwell, *Philip of Macedon* (Londen 1978) 90 – 92.

¹¹¹ McInerney, 'Sacred Wars'.

¹¹² Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 338.

eeuwen na het conflict geschreven en waardoor aspecten van het conflict verkeerd overgeleverd kunnen zijn.¹¹³ Dit is niet reden genoeg om een uitspraak als niet authentiek te bestempelen, omdat de *Suda* zelf gebaseerd is op historische bronnen en lexicons.¹¹⁴ Hierdoor zal in dit onderzoek de uitspraak als authentiek beschouwd worden. Rond het jaar 350 kwam koning Philipus II van Macedonië bij het Orakel van Delphi. Er werd geen vraag gesteld, maar wel een orakel gegeven: ‘Fight with silver spears and you will win everything’.¹¹⁵ Het gezegde ‘silver spears’ refereert naar het gebruik van omkoperij om een oorlog te winnen.¹¹⁶ Philippus maakte al gebruik van deze strategie, maar met deze uitspraak zei het Orakel dat hij alles kon winnen met deze tactiek. Hij, en na hem zijn zoon Alexander de Grote, zouden later daadwerkelijk veel winnen. Hij kreeg het namelijk voor elkaar om grote delen van Griekenland, en later het volledige Griekenland, op te nemen in het Macedonische Rijk. Daarnaast kan deze uitspraak ook gelinkt worden aan de eerste uitspraak die in hoofdstuk twee is besproken. Hier zei het Orakel ook dat alles te winnen viel, in dit geval tegen Macedonië. Het Orakel gaf de voorwaarden om te winnen, maar deed geen belofte zoals wel werd gedaan tegen de Spartaanse delegatie vlak voor het begin van de Peloponnesische Oorlog. Een overduidelijke kant wordt niet gekozen, maar het eigenbelang stond wel voorop. Dit komt overeen met de aspecten van het pluralisme. Het Orakel probeert met deze uitspraak namelijk Macedonië te vriend te houden.

§3.3 Kiest Delphi een kant in de Derde Heilige Oorlog?

De paar uitspraken die zijn overgebleven zijn niet op een directe manier even invloedrijk als die van de Peloponnesische Oorlog. Echter, de uitspraken zorgden ervoor dat het Orakel sterker in het conflict kwam te staan door de kaarten zo te spelen dat de tegenstanders van Phocis aan de kant van het Orakel streden.

In het geval van de Derde Heilige Oorlog had het Orakel een nog groter eigenbelang, omdat het conflict daadwerkelijk over het Orakel ging. Zoals al gezegd, werd het Orakel gedeeltelijk opgeschort, waardoor er geen uitspraken gedaan konden worden. In de drie uitspraken die wel zijn overgedragen, kan bij alle drie beargumenteerd worden dat het Orakel

---

¹¹³ *Suda*, vertaald door: Jennifer Benedict (2001) http://www.stoa.org/sol-bin/search.pl?login=guest&searchstr=alpha,3788&field=adlerhw_gr, A3788, geraadpleegd op 24-3-2019.

¹¹⁴ Bernard Flusin, ‘Suda’, *Encyclopedia of the Middle Ages* (Cambridge 2002) <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780227679319.001.0001/acref-9780227679319-e-2732>, geraadpleegd op 24-3-2019.

¹¹⁵ *Suda*, A3788; Fontenrose, *The Delphic Oracle*, 338.

¹¹⁶ Marinos Yeroulanos (ed.), *A Dictionary of Classical Greek Quotations* (Londen 2017) 421.

niet partijdig is in haar antwoordkeuze. Bij de eerste uitspraak werd ze gedwongen, en is het lastig om de claim van Philomelos als een authentieke en officiële uitspraak te zien. Het Orakel handelde op basis van een realistische gedachtegang, omdat er vanuit een negatieve indruk van Philomelos werd gehandeld. De tweede uitspraak is de eerste keer dat het Orakel een gedeeltelijk mediërende rol aanneemt, waarbij zij tussen de twee partijen stapt en beslist dat het bondgenootschap moet blijven staan. Daarbij kan ook gesteld worden dat het Orakel rationalistisch handelde, waarbij de samenwerking tussen de beide soevereine staten van belang was. De laatste uitspraak is ogenschijnlijk niet partijdig omdat Philippus te horen kreeg hoe hij alles kon overwinnen. Het Orakel vertelt Philippus in feite dat de strategie waar hij al gebruik van maakte, ervoor kan zorgen dat hij alles wint. Ditmaal handelt het Orakel vanuit een pluralistisch standpunt, omdat het Orakel het eigenbelang voorop zet door een machtige partij te steunen. Deze uitspraak blijkt dan toch meer partijdigheid te bevatten dan eerste gedacht, het Orakel kiest namelijk de eigen kant door vanuit het eigenbelang te handelen. Met elke uitspraak die werd gedaan, probeerde het Orakel zichzelf in te dekken door de tegenstanders van Phocis te versterken en mogelijke bondgenoten te creëren. In de oorlog waar het Orakel veel op het spel had staan, werd er vanuit het eigenbelang gekozen en daarmee een pluralistisch standpunt gehanteerd.

Conclusie

Het Orakel van Delphi was het populairste heiligdom in de Griekse wereld. Mensen kwamen van heinde en verre naar het Orakel met vragen over hoe er geofferd moest worden en voor toestemming voor het beginnen van een oorlog, maar ook over vruchtbaarheid en huwelijken. De uitspraak die het Orakel gaf, was leidend. Het was namelijk de wil van de god Apollo.

Door te kijken naar de Peloponnesische en Derde Heilige Oorlog is in dit onderzoek de partijdigheid van het Orakel van Delphi tijdens oorlogen in de Klassieke Periode geanalyseerd. Dit is gedaan met behulp van enkele concepten afkomstig uit het discours van internationale betrekkingen. Het rationalisme, pluralisme en realisme werden gebruikt om de motieven achter de handelingen van het Orakel te categoriseren. Hierbij bestempelt het rationalisme de samenwerkingen en erkenning tussen soevereine staten. Het realisme ziet het slechte in de menselijke natuur van de individu, waarbij sceptisch tegenover vooruitgang word gekeken. Bij het pluralisme word er op een positievere manier naar de individu gekeken, waarbij het eigenbelang de grootste drijfveer is.

Tijdens de Peloponnesische Oorlog was Delphi de aanhanger van Sparta. Dit werd gereflecteerd in de uitspraken die het Orakel gaf aan Sparta. Zij kregen namelijk niet alleen het akkoord van Apollo om oorlog te voeren tegen Athene, maar ook dat Apollo met hen zou vechten als zij hun best deden. Deze partijdigheid voor Sparta kan genuanceerd worden als de situatie van Delphi wordt geanalyseerd. De Delphische Amphictionie wilde namelijk niet terugkeren onder Phocisch bewind, en Phocis was de bondgenoot van Athene. Om te voorkomen dat Athene zou winnen en Phocis weer de macht over de Amphictionie zou krijgen, werd er besloten om Sparta te ondersteunen. Delphi had te kampen met de effecten van de oorlog: een teruglopend aantal bezoekers en een vermindering van inkomsten, giften en offers. Hierdoor zag het Orakel het voordeel van het ondertekenen van een vrede. Alles bij elkaar opgeteld, was het Orakel wel partijdig in het voordeel van Sparta, maar handelde het eerder uit eigenbelang. De Phocische overheersing moest worden verijdeld, en de keuze om met de vijand van hun vijand in zee te gaan was dan ook snel gemaakt. Het belang van de eigen bevolking was de drijfveer voor elke keuze die werd gemaakt. Het Orakel probeerde aan de goede kant van Sparta te blijven in de Peloponnesische Oorlog. Uitspraken werden in het voordeel van Sparta of in het nadeel van Athene gemaakt om zo uit handen te blijven van het Phocische bewind. Het handelen vanuit eigenbelang, om een kant te kiezen zodat de kans kleiner is dat de eigen staat onder een ander bewind valt, behoort tot een pluralistische gedachtegang. Bij het pluralisme staat het eigenbelang namelijk voorop.

Bij de Derde Heilige Oorlog was het eigenbelang van het Orakel nog groter. Het conflict was een strijd om de macht binnen de Delphische Amphictionie en daarbij het bestuur over het Orakel. Er zijn maar een aantal uitspraken van het Orakel tijdens dit conflict overgeleverd, doordat het Orakel haar taken niet kon voortzetten. Op het eerste gezicht kan gezegd worden dat het Orakel niet partijdig was, terwijl het misschien logisch was geweest dat het Orakel juist een kant zou kiezen. De keuzes die het Orakel maakten in haar uitspraken, waren net zoals bij de Peloponnesische Oorlog puur eigenbelang. Bij dit conflict is daarentegen de eerste uitspraak te vinden waarbij het Orakel niet vanuit eigenbelang handelt, maar juist de mediërende rol aanneemt. Het Orakel benadrukt het belang van de samenwerking tussen Chalkidiki en Macedonië, er wordt geen kant gekozen waarbij de ene partij ondergeschikt is aan de ander. Ze staan op hetzelfde niveau en moeten elkaars soevereiniteit erkennen. Dit was de oorlog waar voor het Orakel veel van op het spel stond. Het eigenbelang had de bovenhand in de uitspraken die werden gedaan. Net zoals bij de Peloponnesische Oorlog hanteerde het Orakel ook hier een pluralistische gedachtegang, waarbij de interstatelijke burgerrechten belangrijker waren dan de rest.

Als beide conflicten worden samengevoegd, is bij een overduidelijke meerderheid van de uitspraken een vorm van partijdigheid te bemerken. Het Orakel kiest bij beide conflicten de partij in het conflict die de beste uitkomsten bieden voor de toekomst van het Orakel. Zelfs als het Orakel in eerste instantie gedwongen wordt een uitspraak te doen voor de Spartaanse generaal Philomelos, wordt later de beslissing gemaakt om vanuit het eigenbelang toch met de Spartanen mee te gaan. Uit de twee besproken conflicten is op te maken dat het Orakel gedurende de conflicten een pluralistisch standpunt vasthoudt, waarbij de individuele uitspraken verschillend kunnen zijn. De partijdigheid van het Orakel werd gedreven door het eigenbelang, en de keuzes die werden gemaakt waren bedoeld om het Orakel en diens bestuur veilig te houden. Het Orakel was partijdig, maar stond alleen aan de kant van zichzelf.

Bibliografie

Primaire bronnen:

- Anoniem, *The Homeric Hymns and Homerica*, vertaald door: Hugh G. Evelyn-White (London 1914)
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0138%3Ahymn%3D3>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Diodorus Siculus, *Library*, vertaald door: C. H. Oldfather (Cambridge 1989)
<http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0060.tlg001.perseus-eng1:16.27.1>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Herodotus, *The Histories*, vertaald door A. D. Godley (Cambridge 1920)
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hdt.+1.48&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0126>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Thucydides, *The Peloponnesian War*, vertaald door J. M. Dent (Londen 1910)
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0200%3Abook%3D1%3Achapter%3D1%3Asection%3D1>, geraadpleegd op 24-3-2019.

Secundaire bronnen:

- ‘Amphyctyony’, *The Oxford Companion to Classical Literature* (Oxford 2011)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199548545.001.0001/acref-9780199548545-e-0174>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Bowden, Hugh, John R. Hale, ‘Delphi’, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford 2010)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-355>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Buckler, John, ‘Thebes’, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford 2010)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-1237>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Cawkwell, George, *Philip of Macedon* (Londen 1978).
- Dunbabin, Thomas James, Robert J. Hopper, Antony J. S. Spawforth, ‘Elis’, *The Oxford Classical Dictionary* (Oxford 2012)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199545568.001.0001/acref-9780199545568-e-2385>, geraadpleegd op 24-3-2019.

- Flusin, Bernard, 'Suda', *Encyclopedia of the Middle Ages* (Cambridge 2002)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780227679319.001.0001/acref-9780227679319-e-2732>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Fontenrose, Joseph, *The Delphic Oracle: Its Responses and Operations with a Catalogue of Responses* (Berkeley 1978).
- Graf, Fritz, 'Delphic Oracle', *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford 2010)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-356>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Howatson, M. C., 'Peloponnesian War', *The Oxford Companion to Classical Literature* (Oxford 2011)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199548545.001.0001/acref-9780199548545-e-2291>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Jackson, Robert, Georg Sørensen, *Introduction to International Relations* (Oxford 2016).
- Lloyd-Jones, Hugh, 'The Delphic Oracle', *Greece & Rome* 23, no. 1 (1976) 60 – 73.
- McInerney, Jeremy, 'Sacred Wars', *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford 2010)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-1109>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Parke, H.W., 'The Pythais of 355 B. C. and the Third Sacred War', *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 59, Part 1 (1939) 80-83.
- Parke, H.W., D.E.W. Wormell, *The Delphic Oracle* (Oxford 1956).
- Petrovic, Ivana, 'Apollo', *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome* (Oxford University Press 2010)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-83>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Rhodes, P.J., Robin Osborne, *Greek Historical Inscriptions: 404 – 323BC* (Oxford 2003).
- Sacks, Kenneth S., 'Diodorus', *The Oxford Companion to Classical Civilization* (Oxford 2014)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198706779.001.0001/acref-9780198706779-e-211>, geraadpleegd op 24-3-2019.

- *Suda*, vertaald door: Jennifer Benedict (2001) http://www.stoa.org/sol-bin//search.pl?login=guest&searchstr=alpha,3788&field=adlerhw_gr, A3788, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Wade-Gery, Henry Theodore, 'Thucydides', *The Oxford Companion to Classical Civilization*, (Oxford 2014)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198706779.001.0001/acref-9780198706779-e-625>, geraadpleegd op 24-3-2019.
- Yeroulanos, Marinos (ed.), *A Dictionary of Classical Greek Quotations* (Londen 2017).